

Погорецький М. А.,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, адвокат

Сергєєва Д.Б.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ТАКТИКА ЗАХИСНИКА: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

В статті розкриваються проблемні питання щодо визначення поняття, змісту та місця тактики захисника в системі криміналістичної тактики.

Ключові слова: тактика захисника, криміналістична тактика, тактика обвинувачення, тактика суду.

В статье раскрываются проблемные вопросы определения понятия, содержания и места тактики защитника в системе криминалистической тактики.

Ключевые слова: тактика защитника, криминалистическая тактика, тактика обвинения, тактика суда.

Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року (далі – КПК України) запроваджена змагальна модель кримінального процесу на судових стадіях. Значно розширені змагальні засади кримінального процесу на досудовому розслідуванні. Змагальність сторін у сучасному кримі-

нальному провадженні потребує знання та вміння застосування не лише слідчими та прокурорами криміналістичної тактики у їх практичній діяльності, а й захисниками.

Водночас результати дослідження нами практичної діяльності захисників як у досудовому провадженні, так і у суді

свідчать про те, що вони не володіють належним чином знаннями та навичками тактичних прийомів, що негативно впливає на реалізацію ними функції захисту у кримінальному провадженні, а це у свою чергу негативно позначається на реалізації принципу змагальності сторін, на захисті прав, свобод і законних інтересів підозрюваних, обвинувачуваних у кримінальному провадженні, на вирішенні завдань кримінального провадження.

Зважаючи на значимість криміналістичної тактики для реалізації завдань кримінального процесу, її проблемні питання досліджували вітчизняні та зарубіжні криміналісти Г.В. Арцишевський, Н.М. Ахтирська, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.С. Биховський, О.М. Васильєв, В.К. Весельський, М.Й. Вільгушинський, А.Ф. Волобуєв, С.А. Голунський, А.В. Дулов, І.І. Когутич, В.І. Комісаров, В.О. Коновалова, І.І. Котюк, В.С. Кузьмічов, Г.М. Мінковський, С.П. Мітрічев, П.Д. Нестеренко, В.І. Попов, Л.Д. Самігін, Н.А. Селіванов, А.В. Соловйов, А.Г. Філіпов, К.О. Чаплинський, М.П. Шаламов, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.А. Якубович та інші. Проте їх роботи здебільшого були присвячені або загальним питанням криміналістичної тактики, або тактиці слідчого, прокурора та суду. Щодо тактики адвоката (захисника), то в більшості зазначених робіт тактика захисника або не досліджувалася чи заперечувалася, або про неї згадувалося лише дотично. Роботи зазначених авторів, безперечно, мають методологічне значення для дослідження проблемних питань тактики захисника.

Одним із перших дослідників тактики захисника в Україні й на теренах колишнього СРСР є Т.В. Варфоломєєва, якій вдалося встановити особливості тактики в діяльності захисника на досудовому слідстві й у суді ще за КПК України 1960 р. [1, с. 36–40; 2, с. 31; 3, с. 25]. Окремі проблемні питання тактики захисника досліджували й інші як вітчизняні, так і зарубіжні правники [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11]. Проте питання поняття, змісту

та місця тактики захисника в системі криміналістичної тактики до прийняття КПК України 2012 р. залишалися дискусійними, а в умовах дії чинного КПК України 2012 року, яким суттєво змінена модель кримінального процесу України, вітчизняними криміналістами належним чином не досліджені. Тому, зважаючи на актуальність цього питання для криміналістичної теорії та правозастосовної практики, метою цієї статті є авторське визначення поняття, місця тактики захисника в системі криміналістичної тактики, а також розкриття її змісту в умовах дії чинного КПК України.

Слід зазначити, що визначення поняття, змісту та місця тактики захисника в системі криміналістичної тактики зумовлені, перш за все, національними традиціями¹, типом (формою, модел-

¹ Виходячи з національних традицій, у різних країнах світу предмет криміналістики як і сама криміналістика розвивалися й продовжують розвиватися по-різному. Так, наприклад, у багатьох зарубіжних країнах (Великобританія, Канада, США, Франція, Японія та ін.) криміналістика не визнається самостійною наукою, а розглядається як допоміжна, суто прикладна дисципліна, або взагалі як «поліцейська техніка», що розробляє спеціальні технічні засоби, прийоми та технічні рекомендації для розслідування й розкриття злочинів. При цьому слід зауважити, що наукові розробки із зазначених питань цих країн мають високий науково-практичний рівень й отримали світове визнання, а їх відповідні установи забезпечені кваліфікованими фахівцями та сучасним обладнанням, що дозволяє на високому технічному рівні вирішувати відповідні завдання кримінального процесу. У зазначених країнах питання тактики та організації слідчих (розшукових), у тому числі й негласних, дій, є предметом кримінального процесу. Криміналістичні знання, у нашому розумінні, у зазначених країнах широко використовуються як органами обвинувачення (переслідування), так і адвокатами (захисниками), зважаючи на наявність в окремих із вказаних країн (США та ін.) інституту адвокатського розслідування.

Водночас в Австрії, ФРН, Польщі, Чехії, Словаччині та ін. європейських країнах криміналістика розвивалася під впливом праць Г. Гросса і її предметом, поряд із криміналістичною технікою, є також криміналістична тактика, а також кримінологія. Враховуючи те, що у зазначених країнах існує змішана форма кримінального процесу (змагальний судовий процес, та розшуковий процес з елементами змагальності на досудовому слідстві) адвокати-захисники широко використовують криміналістичні знання при реалізації функції захисту як на досудовому слідстві, так і в суді.

лю) кримінального процесу, суб'єктами кримінального процесуального доказування, роллю суду у кримінальному процесуальному доказуванні, а також тісно пов'язані з питаннями предмету криміналістики, поняття та змісту криміналістичної тактики.

Звертає на себе увагу те, що, починаючи від Г. Гросса [12] і до цього часу більшість вітчизняних та зарубіжних криміналістів вважають, що криміналістика покликана забезпечувати діяльність слідчого та прокурора з розкриття, розслідування та попередження злочинів, а також суду – з судового розгляду кримінальних проваджень.

Так, наприклад, з урахуванням концепцій І. Я. Якімова, Б. М. Шавера, О. В. Васильєва та Р. С. Белкіна, В. Я. Колдін зробив спробу дати синтезоване визначення предмету криміналістики та зазначив, що криміналістика – це наука, яка досліджує закономірності злочинної поведінки, механізм її відображення у джерелах інформації, особливості діяльності з розкриття, розслідування та запобігання злочинам і розробляє на цій основі особливі засоби та методи зазначеної діяльності з метою забезпечення належного застосування процесуально-матеріальних правових норм [13, с. 12].

Близьке за змістом до цього визначення криміналістики дає В. Ю Шепіть-

В Україні розвиток криміналістики тісно пов'язаний з її розвитком в Російській імперії та СРСР до складу яких в різні часи входила більшість території сучасної України. Термін «криміналістика» вперше вживається Г. Гроссом, яким позначалася систематизована сукупність тактичних, методичних знань та технічних засобів розслідування злочинів. Криміналістика, писав Г. Гросс, за своєю природою починається лише там, де встановлюють у який саме спосіб вчиняється злочин. Як досліджувати ці способи та розкривати їх, якими були мотиви вчинення такого, які завдання ставилися – про це все нам не говорить ані кримінальне право, ані процес. Це становить предмет криміналістики [12, с. 7].

У вступі до своєї книги автор писав, що «настоящее руководство может быть пригодным не только для С.С. (судебных следователей – уточн. М.П. та Д.С.), но и почти во всем объеме для чинов прокурорского надзора, судей, разбирающих дело, для чинов полиции, корпуса жандармов и тех правительственных органов, на обязанности коих лежит охрана общественного порядка» [12, с. 7].

ко, наголошуючи на тому, що зазначені методи спрямовані на «збирання, дослідження, оцінку і використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів» [14, с. 7] та інші автори [15, с. 18].

На думку М. П. Яблокова, предметом криміналістичного вивчення є діяльність з розкриття, розслідування і попередження злочинів (як видів криміналістичної діяльності), пошуково-пізнавальні процеси, які дозволяють виявити типові слідчі ситуації, що виникають на різних етапах розслідування і вимагають від слідчого та інших криміналістів, які йому допомагають, відповідних техніко-технологічних і тактико-методичних прийомів для їх здійснення.

З урахуванням цього визначення М. П. Яблоков наголошує, що основним об'єктом криміналістичного вивчення є певні види людської діяльності: з одного боку поведінка злочинця і його співучасників (злочинна діяльність), в першу чергу як об'єкт пізнання, а потім і попередження, з іншого – діяльність слідчого та інших криміналістів як об'єкт пізнання та її оптимізації [16, с. 9].

Виходячи з предмету криміналістики, вченими визначається й криміналістична тактика та її види. Враховуючи те, що питання про розвиток наукових уявлень про криміналістичну тактику, її сучасний стан та перспективи досліджувалися радянськими та сучасними вітчизняними й зарубіжними криміналістами [17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25 та ін.], тому докладно не висвітлюючи цих питань, визначимо лише основні наукові підходи до їх розуміння, які є відправними позиціями для визначення поняття, змісту та місця тактики захисника в системі криміналістичної тактики відповідно до чинного КПК України.

На сьогодні найпоширенішим є визначення поняття криміналістичної тактики, сформульоване Р. С. Белкіним, який під криміналістичною тактикою розумів систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо ор-

ганізації і планування досудового і судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють доказування, і прийомів конкретних слідчих і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню і приховуванню злочинів [30, с. 208]. Така позиція в основному поділяється та розвивається в працях інших, у тому числі й вітчизняних, криміналістів [26; 31].

Одним із дискусійних питань, що має методологічне значення для визначення поняття, змісту та місця тактики захисника в системі криміналістичної тактики є питання щодо спрямованості криміналістичної тактики на подолання протидії виконанню завдань кримінального провадження, яке, на слухну думку окремих фахівців, є її визначальною ознакою [32, с. 221; 33; 34, с. 10; 35, с. 14].

Проте таку позицію не поділяють І.І. Котюк, В.А. Сас, В.Ю. Шепітько та інші. На думку І.І. Котюка, «долання протидії є лише одним із завдань тактики, але ж вони можуть бути й іншими – організаційними, пізнавальними, комунікативними, регулятивними, конструктивними тощо, а для розв'язання їх можуть і повинні використовуватися відповідні тактичні прийоми» [36, с. 334]. Науковець заперечує й те, що тактика в діяльності слідчого присутня насамперед там, де є його спілкування з іншими учасниками судочинства. Він наголошує, що «не обов'язково вона тут присутня в кожному випадку і є очевидним, що вона присутня в інших випадках, наприклад, при огляді місця події спілкування на другому плані, а тактика організації і проведення цієї слідчої дії є визначальною. Отже, тактика, – зазначає автор, – завжди там, де є завдання, яке необхідно розв'язати» [36, с. 334].

У цьому контексті В.Ю. Шепітько пише, що тактика існує й там, де не потрібно переборювати протидії, зазначаючи при цьому, що «тактика – це не тільки протидіюча сила, а й надійний інстру-

мент у руках судово-слідчих та оперативних працівників» [25, с. 16].

Зауважимо, що не вбачаючи у спрямованості на подолання протидії визначальної ознаки криміналістичної тактики та вважаючи очевидним існування тактики під час провадження слідчих (розшукових) дій, де протидія відсутня, наприклад, при дослідженні матеріального середовища, в своїх роботах, навіть монографічного характеру, тактичні аспекти провадження цих слідчих (розшукових) дій окремими авторами не обґрунтовано не розкриваються [25; 36; 37], на що неодноразово слушно зауважувалося в роботах В.П. Бахіна, В.К. Весельського, В.С. Кузьмічова та інших.

На наш погляд, під час провадження слідчих (розшукових) дій, спрямованих на дослідження матеріального середовища, визначальними є техніко-криміналістичні, організаційні аспекти їх провадження, що не є тотожними тактиці [28; 39].

Узагальнення визначень поняття «тактика» у різних науках дозволяє зробити висновок про те, що під тактикою в загальнотеоретичному сенсі розуміється частина науки, що вивчає прийоми здійснення проміжних завдань на шляху здійснення завдань стратегічних в певній галузі людської діяльності, що характеризується саме неспівпаданням, зіткненням інтересів сторін.

За нашим переконанням, в процесі своєї життєдіяльності людина прагне одержати максимально ефективні результати і в професійній сфері, і в процесі спілкування, і в побуті. Ефективність кожного виду діяльності досягається за рахунок використання її найраціональніших прийомів. Але термін «тактика», а також поняття, яке ним позначається та сутність певних явищ дійсності властиві не всім видам людської діяльності, а лише тим, в яких має місце боротьба, суперництво, змагання, конкуренція двох і більше сторін, де виникає необхідність оцінювати ситуацію, прогнозувати можливу поведінку іншої

сторони і вибрати найкращий варіант своєї поведінки з декількох можливих. Цей термін використовується в різних сферах людської діяльності, які характеризуються зіткненням інтересів сторін, конфліктною ситуацією. Досягнення поставлених цілей в цих сферах діяльності пов'язане з вибором і застосуванням найбільш ефективних засобів, прийомів із подолання різного роду перешкод. В політичній боротьбі, військовій боротьбі, в розвідці і контррозвідці, оперативно-розшуковій діяльності, спорті, іграх, тощо, не уникнути конфліктних ситуацій, сутність яких визначається протилежністю мети або різними цілями сторін у протиборстві.

У цьому аспекті ми вважаємо, що заслуговує на підтримку позиція саме тих вчених, які вказують у визначенні поняття криміналістичної тактики на обов'язкову її ознаку – направленість на подолання протидії. Ми поділяємо думку тих фахівців, які вважають, що тактика дій слідчого полягає та виявляється у тих засобах його дій, які направлені на усунення перешкод між ним і джерелом інформації або на заборону перекручування або приховування інформації. Тактика є там, де у наявності є необхідність долати реальну протидію або попереджати потенційну, якщо немає конфлікту інтересів та протидії, то немає й тактики [39; 40]. Конфлікт – це закономірне вираження загального закону єдності та боротьби протилежностей і тому він неминучий і навіть необхідний, притаманний будь-якому виду людської діяльності. Вже той факт, що людина вчинила злочин свідчить про те, що вона вступила у конфлікт із законом, із суспільством. Відновлення порушеного права починається із розкриття і розслідування злочину, в ході яких конфлікт із законом може набути форми конфлікту зі слідчим, що значно ускладнює і гальмує процес розслідування злочину. Але втім і полягає особливість, специфічність слідчої діяльності, що саме протидія, що робить її проблемною, є рушійною силою, чин-

ником, що зумовлює активність, наступальність дій слідчого, без її існування вона мала б інші форми. Як слушно зауважили В.П. Бахін, М.Ч. Когамов, Н.С. Карпов, що за відсутності конфліктів, протиріч слідчий перетворився б на простого реєстратора повідомлень, які йому поступають [34, с. 10].

Проте позиція щодо такої ознаки криміналістичної тактики, як подолання протидії розслідуванню, потребує уточнення, що буде нами зроблено нижче.

Впродовж розвитку криміналістичної тактики в її системі виділялися та розвивалися слідча тактика [41, с. 8–12; 18, с. 15; 42, с. 14; 43, с. 29; 44, с. 17; 45, с. 53; 46, с. 74], прокурорська тактика [47; 48; 29], судова тактика [49, 34–35; 50; 26, с. 41–45; 28], адвокатська тактика (тактика захисника) [3, с. 25; 10, с. 93–102; 51, с. 56; 52, с. 128; 47; 29].

На сьогодні щодо системи криміналістичної тактики висловлюються різні думки. Криміналістичну тактику поділяють на три самостійні підсистеми: 1) тактика слідча; 2) тактика прокурорська (державного обвинувачення з кримінальних справ); 3) тактика адвокатська (тактика професійного захисту від підозри чи обвинувачення у вчиненні злочину) [53, с. 184].

Висловлюється думка, що криміналістична тактика включає в себе дві самостійні підсистеми: тактика кримінального переслідування, яка у свою чергу складається із слідчої – попереднього розслідування злочинів і тактики прокурорської – державного обвинувачення з кримінальних справ, і тактика адвокатська (тактика професійного захисту від підозри або обвинувачення у вчиненні злочину) [54, с. 200; 35, с. 14; 47, с. 8].

Наведені підходи до системи криміналістичної тактики, де тактика захисту є її самостійною підсистемою, зустрічають заперечення в криміналістиці. Противники існування тактики захисту як самостійної підсистеми криміналістичної тактики висловлюють такі заперечення:

1) Криміналістика – це наука про розслідування злочинів, наука для слідчих. Тому немає підстав говорити про тактику захисту [55, с. 128–129];

2) Тактику професійного захисту окремим елементом слід включити в тактику судового слідства [49, с. 34–35];

3) Тактика захисту є похідною від тактики обвинувачення, тому немає підстав для того, щоб тактика захисту займала рівнозначне положення в науці з тактикою обвинувачення [10, с. 93–102];

4) Тактики захисту, як і обвинувачення, не існує. Є лише використання положень криміналістики захисником і обвинувачем [56, с. 152–156];

Вченими зазначається, що виключення тактику суду як підсистеми з криміналістичної тактики, не відповідає ролі суду у кримінальному процесі [57, с. 14–17; 58, с. 120–121; 26, с. 44–45]. Наголошується, що суддя має найвищою мірою володіти та використовувати криміналістичні тактичні засоби, оскільки саме оптимальна діяльність суду й передбачає використання цих засобів. Суд виконує регулюючу функцію щодо інших суб'єктів взаємодії – сторони обвинувачення та сторони захисту. Інакше судова діяльність буде неефективною, суд займатиме пасивну позицію, а «боротьба» між обвинуваченням та захистом перетвориться на хаос [26, с. 44].

Отже, для вирішення вище наведених дискусійних проблемних питань щодо системи криміналістичної тактики, на наш погляд, слід виходити, як вже нами зазначалося, із моделі кримінального процесу.

Кримінальний процес України за чинним КПК України має змішану модель: змагальну судову й розшукову з елементами змагальності на досудовому розслідуванні. При цьому, слід зазначити, що у ст. 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і свобода становлять найвищу цінність в Україні. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямова-

ність діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [59]. Відповідне конституційне положення є проявом правової демократичної держави й має ключове значення для кримінального процесу, який передбачає у випадках, встановлених законом, втручання в особисте життя людини, обмеження її прав і свобод застосуванням заходів процесуального примусу. Тому для забезпечення гарантій прав та свободи людини у ст. 59 Конституції України закріплено право людини на правову допомогу, а також на вільний у вибір захисника своїх прав.

У ст. 2 чинного КПК України, де вказується, що «завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження ... щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до кримінальної відповідальності в міру своєї вини, жодний невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу...» [60], законодавцем зроблена спроба здійснити баланс приватних та публічних інтересів для успішної реалізації змагальних засад кримінального процесу.

Відповідно змагальної моделі кримінального процесу, яка визначена чинним КПК України, визначені й суб'єкти доказування, якими є лише сторони кримінального провадження (сторона обвинувачення – параграф 2 КПК України та сторона захисту – параграф 3 КПК України). Кожна зі сторін кримінального провадження має свою власну мету у доказуванні, що зумовлена їх процесуальними інтересами та процесуальними функціями.

Слід акцентувати увагу на тому, що суд не є суб'єктом кримінального процесуального доказування. Його діяльність у змагальному кримінальному процесі спрямована лише на те, щоб забезпечити

реалізацію прав і обов'язків сторін кримінального провадження у процесі доказування (доведення перед судом своєї правової позиції). Саме на це й спрямовані повноваження суду як активного учасника процесу, а не пасивного його спостерігача, визначені п. 6 ст. 22, ст.ст. 23, 94, 349 КПК України та ін.

Суд у доказуванні використовує для обґрунтування своїх рішень лише докази, після їх перевірки та оцінки за критеріями їх належності, допустимості й достовірності, а також достатності, які надані йому у судовому провадженні сторонами, або отримані судом за ініціативою сторін чи за власною ініціативою в ході забезпечення сторони реалізації її повноважень у доказуванні [61, с. 16; 62, с. 23; 63; 64, с. 128–129].

Тому виходячи зі засад змагального кримінального процесу О. Я. Баєв цілком обґрунтовано вважає, що не суд як такий, а дві особи, які змагаються в суді, є суб'єктами криміналістичної тактики при судовому розгляді кримінальних справ: державний обвинувач і захисник підсудного (представник потерпілого). Саме вони здійснюють свої процесуальні функції, усувають протидію осіб, які мають у розглядуваній справі інші, ніж у них, особисті і професійні інтереси, переконують суд у правомірності та обґрунтованості обраної ними позиції. Тому стосовно діяльності цих осіб, як і діяльності слідчого, має розроблятися криміналістична тактика... [65, с. 59].

На підтримку своєї позиції О. Я. Баєв запропонував такі аргументи:

1) тактика існує там і тільки там, де є необхідність запобігати та (або) долати протидію задоволенню особистісних та (або) професійних інтересів, здійснювану одним учасником взаємодії стосовно інших його учасників;

2) завдання суду – єдиного органу здійснення правосуддя з кримінальних справ – слухати, досліджувати і приймати законні та обґрунтовані рішення. Суд за призначенням має вирішувати завдан-

ня не пошукового, а виключно дослідницького характеру. Він має перевірити докази, що є у справі, «на міцність», піддати ретельному аналізу докази, що вперше надаються суду сторонами про доведеність обвинувачення...;

3) не суд як такий, а дві сторони, що змагаються в суді є суб'єктами криміналістики. Не суд, а сторони здійснюють свої процесуальні функції, використовують криміналістичні засоби для збирання, надання, дослідження доказів і переконання суду у правомірності та обґрунтованості обраної позиції [66, с. 92].

На підставі проведеного аналізу вище наведених наукових положень щодо поняття криміналістичної тактики її змісту, тактики захисника та її змісту і місця в системі криміналістичної тактики ми визначаємо криміналістичну тактику як спосіб практичної діяльності, що характеризується такими сутнісними ознаками:

1) наявність суб'єкта та об'єкта тактичного впливу;

2) здійснення тактичного впливу суб'єкта на психіку об'єкта з метою спонукання його до певних вольових дій, зумовлених вирішенням завдань кримінального провадження;

3) спрямованість тактичного впливу суб'єкта на подолання протидії, що чиниться об'єктом тактичного впливу (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання об'єкта тактичного впливу до виконання певних дій в інтересах суб'єкта (за відсутності явної протидії);

4) являє собою систему тактичних прийомів та наукових рекомендацій щодо найбільш ефективного здійснення певного виду діяльності (обвинувачення, захисту);

5) застосовується під час реалізації функції обвинувачення (слідча тактика, тактика прокурора) і захисту (тактика захисника).

Оскільки, виходячи із арбітральної ролі суду в змагальному кримінальному процесі, суд не є суб'єктом доказування,

а уповноважений лише забезпечувати реалізацію повноважень сторін кримінального провадження щодо доказування, то він не є суб'єктом тактики.

Отже, криміналістична тактика нами визначається як спосіб практичної діяльності, що являє собою сукупність тактичних прийомів, вироблених криміналістичною наукою, які використовуються стороною обвинувачення та захисником для здійснення ними тактичного впливу на психіку об'єкта такого впливу, спрямованого на подолання протидії, що чиниться цим об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання цього об'єкту до вчинення певних дій в їх інтересах (за відсутності явної протидії), з метою досягнення стороною обвинувачення та захисником поставленої мети для реалізації своїх функцій [29, с. 18].

Тактика захисника – це спосіб його практичної діяльності, що являє собою

сукупність тактичних прийомів, вироблених криміналістичною наукою, які використовуються ним для здійснення тактичного впливу на психіку об'єкта такого впливу, спрямованого на подолання протидії, що чиниться цим об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання цього об'єкту до вчинення певних дій в інтересах захисту (за відсутності явної протидії), з метою досягнення захисником поставленої мети для реалізації функції захисту.

В системі криміналістичної тактики ми виділяємо дві самостійних підсистеми: 1) тактика сторони обвинувачення (тактика слідчого (слідча тактика); тактика прокурора); 2) тактика захисника.

Щодо тактики сторони захисту у цілому (гл. 3, параграф 3), то це питання є дискусійним і потребує додаткового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Варфоломеева Т.В.* Вопросы тактики защиты в уголовном судопроизводстве / Т.В. Варфоломеева // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1984. – Вып. 29. – С. 36–40.
2. *Варфоломеева Т.В.* Криминалистика и профессиональная деятельность защитника: монография / Т.В. Варфоломеева. – К.: Вища шк., 1987. – 151 с.
3. *Варфоломеева Т.В.* Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т.В. Варфоломеева. – Киев, 1991. – 320 с.
4. *Баев М.О.* Защита от обвинения в уголовном процессе. Тактика профессиональной защиты по уголовным делам. Право обвиняемого на защиту (нормативные акты, постатейные материалы) / М.О. Баев, О.Я. Баев. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. – 228 с.
5. *Баев М.О.* Тактика профессиональной защиты от обвинения в уголовном процессе России: дисс. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.09 / М.О. Баев. – В., 1998. – 194 с.
6. *Баев М.О.* Тактические основы деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве / М.О. Баев. – Воронеж, 2004. – 220 с.
7. *Баев М.О.* Тактико-этические начала деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве / М.О. Баев, Н.А. Баева. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 448 с.
8. *Бишевец О.В.* Тактичні прийоми у професійній діяльності адвоката / О.В. Бишевец // Вісник Академії адвокатури України. – К.: Вид. центр Академії адвокатури України. – 2008. – Вип. 11. – С. 104–108.
9. *Бишевец О.В.* Щодо питання про засоби тактики захисту та їх роль у вирішенні завдань кримінального провадження / О.В. Бишевец // Вісник прокуратури. – 2014. – № 3 (153). – С. 46–52.
10. *Комиссаров В.И.* Тактика защиты и предмет криминалистики: взгляд со стороны / В.И. Комиссаров // Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования. – Екатеринбург: Изд-во «Чароид», 2002. – С. 93–102.
11. *Конин В.В.* Тактика профессиональной защиты подсудимого в суде первой инстанции: Дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В.В. Конин. – Калининград, 2003. – 195 с.
12. *Грос Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Грос. – Новое изд. перепеч. с изд. 1908 г. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
13. *Криминалистика: учебник* / Под ред. Н.П. Яблокова, В.Я. Колдина. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 464 с.

14. Криміналістика: підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / В. М. Глібоко, А. Л. Дудніков; за ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
15. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с.
16. Криміналістика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 718 с.
17. *Белкин Р. С.* Очерки криминалистической тактики. Учебное пособие / Белкин Р. С. – Волгоград: Изд-во ВСШ МВД РФ, 1993. – 200 с.
18. *Коновалова В. Е.* Теоретические проблемы следственной тактики (познавательная функция логики и психологии в следственной тактике): автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. / В. Е. Коновалова. – Харьков, 1966. – 23 с.
19. *Васильев А. Н.* Следственная тактика / Л. Н. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1976. – 200 с.
20. *Баев О. Я.* Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон / О. Я. Баев. – Воронеж, 1977. – 116 с.
21. *Ахтирська Н. М.* Криміналістична тактика: принципи і функції: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Н. М. Ахтирська; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 1998. – 16 с.
22. *Бахин В. П.* Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция / В. П. Бахин. – Симферополь, 1999. – 34 с.
23. *Даков С. В.* Криминалистическая тактика. (Генезис и перспективы развития): Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. В. Даков. – С. – Пб., 1999. – 177 с.
24. *Шепітько В.* Розвиток наукових уявлень про криміналістичну тактику / В. Шепітько // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3 (33–34). – С. 732–739.
25. *Шепітько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія / В. Ю. Шепітько. – Х.: Харків юридичний, 2007. – 432 с.
26. *Вільгушинський М. Й.* Тактика судового слідства в системі криміналістики: тенденції та наукової дискусії / М. Й. Вільгушинський // Судова апеляція. – 2009. – № 2 (15). – С. 40–45.
27. *Комиссаров В. И.* Криминалистическая тактика: история и современное состояние и перспективы развития / В. И. Комиссаров. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2009. – 192 с.
28. *Когутич І. І.* Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді: монографія / І. І. Когутич. – Львів: Тріада Плюс, 2009. – 436 с.
29. *Погорецький М. А.* Криміналістична тактика: щодо визначення поняття / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 1(5): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.ua.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>.
30. *Белкин Р. С.* Курс советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М., 1977. – Т. 1. – 408 с.
31. *Салтєвський М. В.* Криміналістика: підручник У 2-х / М. В. Салтєвський. – Харків: Консум, 2001. – Ч. 2. – 528 с.
32. *Бахин В. П.* Тактика слідчої діяльності: поняття, сутність, зміст / В. П. Бахин, В. С. Кузьмичов, В. К. Весельський // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1998. – № 2. – С. 217–225.
33. *Бахин В. П.* Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция / В. П. Бахин. – Киев, 1999. – 34 с.
34. *Бахин В. П.* Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы) / В. П. Бахин, М. Ч. Когамов, Н. С. Карпов. – Алматы: Оркениет, 1999. – 208 с.
35. *Баев О. Я.* Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: науч. – практич. пособие. – М., 2003. – 432 с.
36. *Котюк І. І.* Теорія судового пізнання: монографія / І. І. Котюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 435 с.
37. *Чаплинський К. О.* Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань: монографія / К. О. Чаплинський; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д.: Ліра, 2010. – 304 с.
38. *Погорецький М.* Щодо визначення поняття «організація» у криміналістичній науці та його співвідношення із криміналістичною тактикою / М. Погорецький, Д. Сергєєва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2012. – Вип. 93. – С. 14–17.
39. *Баев О. Я.* Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон: монографія / О. Я. Баев; науч. ред. Г. Ф. Горский. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1977. – 114 с.
40. *Баев О. Я.* Криминалистическая тактика: понятие и система / О. Я. Баев // Актуальные вопросы правоведения (информационные материалы). – Екатеринбург, 1992. – С. 80–85.
41. *Калмыков В. П.* Предмет, задачи и основные положения тактики следствия / В. П. Калмыков, А. Н. Колесниченко // Тезисы докладов на научной конф. по работам, выполненным в 1955 году. – Х., 1956. – С. 8–12.

42. *Митричев С. П.* Следственная тактика – это мастерство / С. П. Митричев // Соц. законность. – 1971. – № 4. – С. 14–18.
43. *Быховский И. Е.* О содержании понятия «следственная тактика» / И. Е. Быховский // Труды омской высшей школы милиции МВД СССР. – 1973. – Вып. 16. – С. 16–29.
44. *Комиссаров В. И.* Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики / В. И. Комиссаров / под. ред. проф. А. Н. Васильева. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1980. – 128 с.
45. *Волобуев А. Ф.* О предмете следственной тактики / А. Ф. Волобуев // Известия Вузов. Правоведение. – 1987. – № 2. – С. 50–53.
46. *Самыгин Л. Д.* О сущности и содержании следственной тактики / Л. Д. Самыгин // Вестник Московского ун-та. Серия 11. Право. – 1989. – № 1. – С. 70–78.
47. *Баев М. О.* Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Прокурорская тактика. Адвокатская тактика: науч. – практ. пособие / М. О. Баев, О. Я. Баев. – М: Экзамен, 2005. – 320 с.
48. *Рубис А. С.* Основы теории криминалистического обеспечения деятельностью прокурора в сфере борьбы с преступностью: монография / А. С. Рубис. – Минск, 2006. – 416 с.
49. *Кисленко С. Л.* Тактика судебного следствия и её место в системе криминалистики: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С. Л. Кисленко. – Саратов, 2002. – 217 с.
50. *Рудакова С. В.* Познание судом обстоятельств уголовного дела: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С. В. Рудакова. – Краснодар, 2004. – 221 с.
51. *Зорин Г. А.* Концепция криминалистики защиты / Г. А. Зорин // Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования. – Екатеринбург, 2002. – С. 56–69.
52. *Филиппов А. Г.* Криминалистика и теория профессиональной защиты по уголовным делам / А. Г. Филиппов // Вестник криминалистики. – 2003. – Вып. 1 (5). С. 15–21.
53. *Баев О. Я.* Основы криминалистики: курс лекций / О. Я. Баев. – М.: Экзамен, 2001. – 288 с.
54. *Баев О. Я.* Основы криминалистики: курс лекций / О. Я. Баев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2003. – 288 с.
55. *Филиппов А. Г.* Криминалистика и теория профессиональной защиты по уголовным делам / А. Г. Филиппов // Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования. – Екатеринбург: Изд-во «Чароид», 2002. – С. 125–135.
56. *Эксархопуло А. А.* Профессиональная защита в уголовном процессе и предмет / А. А. Эксархопуло // Профессиональная защита в уголовном судопроизводстве и предмет криминалистики. Красноярск, 2002. – С. 149–161.
57. *Яблоков Н. П.* Нужно ли менять предметную область и систему современной криминалистики? / Н. П. Яблоков // Актуальні проблеми криміналістики: матер. міжнар. наук.–практ. конф. (м. Харків, 25–26 вересня 2003 р.). Х., 2003. – С. 14–17.
58. *Полстовалов О.* Влияние современного уголовно-процессуального законодательства на определение системы криминалистической тактики / О. Полстовалов // Уголовное право. – 2004. – № 2. – С. 120–121.
59. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
60. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9–10. – Ст. 474.
61. *Погорецький М.* Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання / М. Погорецький // Право України. – 2014. – № 10. – С. 12–25.
62. *Погорецький М. А.* Нова концепція кримінального процесуального доказування та її реалізація в чинному КПК України / М. А. Погорецький // Актуальні питання доказування у кримінальному процесі: збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 27 лютого 2015 року). – К.: Видавець, 2015. – С. 22–27.
63. *Погорецький М. А.* Кримінальне процесуальне доказування: поняття та зміст / М. А. Погорецький // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 3.
64. *Старенький О. С.* Щодо визначення поняття та видів суб'єктів доказування в кримінальному провадженні / О. С. Старенький // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Юридичні науки. – 2015. – № 2 (101). – С. 126–129.
65. *Баев О. Я.* Криминалистическая тактика: понятие и система / О. Я. Баев // Проблемы криминалистики и уголовного процесса (статьи разных лет). – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2006. – С. 56–60.
66. *Баев О. Я.* От тактики суда к тактике в суде / О. Я. Баев // Проблемы криминалистики и уголовного процесса (статьи разных лет). – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2006. – С. 90–95.

Pogoretskyi M., Sergeeva D. Tactics of defender: concept, content and place in criminalistics tactics.

The paper reveals issues regarding the definition, content and location of tactics of defender in system of forensic tactics.

Based on the analysis of scientific statements about the concept of forensic tactics of its content, tactics of defense counsel and its meaning and place in the system of forensic tactics tactic is defined as a way to practice, which characterized by the following essential features: availability of subject and object of tactical impact, tactical exercise influence from subject on the psyche of the object to encourage it to certain voluntary actions resulting from the tasks of criminal proceedings, subject orientation tactical influence to overcome opposition, exerted tactical influence by object (direct, hidden, potential, imaginary, etc.), or by prompting the object of tactical exposure to certain actions in the interests of the entity (in the absence of an explicit counter), is a system of tactics and scientific advices on the most effective implementation of certain activity (prosecution, defense), used in the implementation of accusation (investigative tactics, tactics of the prosecutor) and defense (defender tactic).

It is concluded that forensic tactics is the method of practice, which is a combination of tactics produced by forensic science used by the prosecution and defense counsel for the exercise of tactical impact on the psyche of the impact object, aimed at overcoming opposition, exerted by the object (direct, hidden, potential, imaginary et al.) or by prompting the facility to perform certain actions on their behalf (in the absence of explicit counter) to reach by the prosecution and advocate the goal to exercise their functions.

Tactics of the defender – it is a way of practice, which is a combination of tactics produced by the forensic science used them to make tactical impact on the psyche of the impact object, aimed at overcoming opposition, exerted by the object (direct, hidden, potential, imaginary et al.) or by prompting the facility to perform certain actions in the interests of defense (in the absence of an explicit counter) to achieve defenders set aim to implement security features.

In the system of forensic tactics out following two independent subsystems: 1) the prosecution tactics (tactics investigating (investigative tactic); tactics of prosecutor; 2) tactics of defender.

Substantiated, that the court is not a subject of tactics because its powers in adversarial criminal process is to ensure the exercise of powers parties to criminal proceedings.

Keywords: *tactics of defender, criminalistics tactics, tactics of prosecution, tactics of court.*

Стаття надійшла до редакції журналу 25 квітня 2016 р.